

УДК 74.03(477)"19"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/98-1-19>**Ірина ДУНДЯК,***orcid.org/0000-0002-8175-479X**доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри дизайну і теорії мистецтва
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) iryna.dundiak@cnu.edu.ua***Василь ЛУБИК,***orcid.org/0009-0003-0486-6151**аспірант кафедри дизайну і теорії мистецтва
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) vasyk.lubyk.25@cnu.edu.ua*

НАЦІОНАЛЬНА АЙДЕНТИКА У ГРАФІЦІ О. ЗАЛИВАХИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття розглядає використання національних мотивів, а саме національної айдентики (тризуб, національний прапор), у творчості українського художника Опанаса Заливахи (1925–2007). Автори аналізують, як у творах митця переплітаються традиційні українські символи та образи, які відображають глибоке занурення художника в національну культурну спадщину в радянські часи. Проведено контекстуальний аналіз змісту та образів графічних робіт художника, де він використовує національну айдентику. Стверджується, що творча спадщина О. Заливахи є прикладом органічного поєднання традиції та новаторства у складні часи другої половини ХХ ст., коли панував метод соцреалізму. Автор часто у живописних та графічних творах інтерпретує національну символіку (тризуб та національний прапор). Він включає їх у твори філософської, фольклорної, релігійної, історико-патріотичної тематики. Аналіз зразків вказує, що вони демонструють збереження культурної та національної ідентичності через символи всупереч складним викликам часу радянської доби. Авторське трактування українських фольклорних, релігійних персонажів, історичних та міфологічних героїв вказує на те, що творчість художника спирається як на давні архетипи української культури, так і на авторські інтерпретації модернізму з використанням національних символів. Такі роботи митця відкривали у другій половині ХХ ст. нові горизонти українського образотворчого мистецтва. Розглянуто включення національних мотивів та символіки у графічні твори митця, що ставало підставою для створення нових глибоких сюжетів та образів. Більшість таких прикладів по-сучасному переосмислювали українську культурну спадщину на відміну від численної графіки соцреалізму. Поєднання символіки часів козаччини, християнської іконографії з національною символікою посилюють візуальне представлення української національної ідентичності, а образи зберігають графічну виразність.

Ключові слова: Опанас Заливаха, графіка, українська художня спадщина, символізм, національна айдентика.

Iryna DUNDIAK,*orcid.org/0000-0002-8175-479X**Doctor of Art History, Professor,
Professor at the Department of Design and Theory of Art
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) iryna.dundiak@cnu.edu.ua***Vasyl LUBYK,***orcid.org/0009-0003-0486-6151**PHD Student at the Department of Design and Theory of Art
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) vasyk.lubyk.25@cnu.edu.ua*

NATIONAL IDENTITY IN THE GRAPHICS OF OPHANAS ZALIVAKHA OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

The article examines the use of national motifs, specifically national identity markers (the trident and the national flag), in the creative work of the Ukrainian artist Opanas Zalyvakha (1925–2007). The authors analyze how traditional Ukrainian symbols and images intertwine in the artist's works, reflecting his deep immersion in national cultural heritage

during the Soviet era. A contextual analysis of the content and imagery of the artist's graphic works, where he employs national identity elements, has been conducted. It is argued that O. Zalyvakha's creative legacy serves as an example of the organic fusion of tradition and innovation during the challenging times of the second half of the 20th century, dominated by the method of socialist realism. In both his paintings and graphic works, the author frequently interprets national symbolism (the trident and the national flag), incorporating them into works of philosophical, folkloric, religious, and historical-patriotic themes. The analysis of these examples indicates that they demonstrate the preservation of cultural and national identity through symbols, despite the complex challenges of the Soviet period. The author's interpretation of Ukrainian folkloric and religious figures, as well as historical and mythological heroes, suggests that the artist's work is rooted in both ancient archetypes of Ukrainian culture and original modernist interpretations utilizing national symbols. In the second half of the 20th century, such works opened new horizons for Ukrainian fine arts. The inclusion of national motifs and symbolism in the artist's graphic works is examined as a foundation for creating profound plots and images. Most of these examples offered a modern reimagining of Ukrainian cultural heritage, in contrast to the pervasive graphics of socialist realism. The combination of Cossack-era symbolism and Christian iconography with national symbols strengthens the visual representation of Ukrainian national identity, while the images maintain their graphic expressiveness.

Key words: *Opanas Zalyvakha, graphics, Ukrainian artistic heritage, symbolism, national identity.*

Постановка проблеми. У дослідженнях вітчизняного шістдесятництва все частіше починає звучати тема національної самоідентифікації, національного спротиву, що включає не лише вивчення фактичної діяльності цих осіб, але й окреслює суспільне значення їх мистецької творчості в філософсько-культурному аспекті. Національна самоідентифікація для українців часто розглядається як система візуальних знаків, а включення цих символів у мистецькі твори другої половини ХХ ст. є показовим прикладом того, як їх використовували українські нонконформісти у творах фігуративного та не фігуративного образотворчого мистецтва для окреслення національної ідеї. Тому з'ясувати функцію цих символів в образотворчому мистецтві митців-шістдесятників, розкрити суть художньо-образної стилістики таких творів в контексті сюжету є важливим. Виокремлення з поміж таких творів графіки відомого митця-нонконформіста Опанаса Заливахи стане суттєвим кроком для вивчення зазначеної групи художніх творів і їх впливу на емоційну та інтелектуальну сферу глядача, а також вказати основні проблеми національної ідентичності в контексті історичного підґрунтя другої половини ХХ століття. Актуальним, таким чином, є контекстуальний аналіз змісту та образів графічних робіт художника де він використовує національну айдентіку.

Аналіз досліджень. Серед важливих джерел стосовно усестороннього висвітлення творчості Опанаса Заливахи варто відзначити альбоми, які стали основою для пошуку візуальних зразків для статті й вміщено короткий аналіз окремих творів. Серед них вирізняємо видання 2003 р., де можемо віднайти зразки графічних та живописних творів з національною символікою (Опанас Заливаха, 2003). У цьому альбомі серед статей варто відзначити певні узагальнення Б. Мисюги (Мисюга,

2003) щодо малої графіки митця й зразки екслібрисів та іншої малої графіки. Нещодавно виданий альбом цікавий великою ілюстративною частиною, що відображає не лише живописну спадщину, а й ранні його малюнки, дерев'яну скульптуру та кераміку (Опанас Заливаха, 2025).

Якщо говорити про аналіз образів та символів у роботах майстра, варто відзначити праці І. Дундяк. Зокрема вона з'ясовує джерела філософського осмислення релігійних образів та їх зв'язок з національним відродженням (Дундяк, 2019). Інша праця мистецтвознавці висвітлює унікальний візуальний графічний масив творів митця – авторські листівки (Дундяк, 2025). Це перша праця про подібні графічні твори в українському мистецтвознавстві. Для цієї розвідки важливими були як візуальна частина цієї монографії, так і авторський аналіз цих графічних творів. Крім того, важливими були узагальнення щодо творчості митця Л. Семикіної (Семикіна, 2017).

Мета статті. Метою розвідки є висвітлення основних мотивів та образів О. Заливахи з символами національної ідентичності, особливу увагу звернено на символіку тризуба в графічних творах митця.

Виклад основного матеріалу. Митець Опанас Заливаха вирізняється з-поміж інших митців другої половини ХХ ст. національною свідомістю у громадянській позиції та творчості. Він був натхненним проповідником української ідеї в образотворчому мистецтві, яку він неодноразово втілював через використання у своїх творах символів національної ідентичності та образів, що зосереджувалися на українській історії.

Загалом для Заливахи та кола митців, яких пов'язують із українськими шістдесятниками, була притаманна ідея «нового національного мистецтва». Про шляхи втілення цього концепту точилися між ними дискусії, але ці ідеї багато в чому

суперечили існуючій радянській ідеології. Цим митцям були характерні схильність до себепізнання та самоусвідомлення, пошук ідентичності й автентичності (Дундяк, 2019: 263).

Якщо говорити про О. Заливаха у цьому контексті, то ми мусимо насамперед вказати, що він займався станковим та монументальних малярством, станковою графікою, оформленням книг, пластикою. Серед творів О. Заливахи, особливо після повернення з ув'язнення, ми спостерігаємо багато прикладів використання символів національної ідентичності (жовто-блакитний прапор, тризуб, образ Шевченка, калина, Козак-Мамай, бандура, вишивка тощо).

Як приклад ми можемо назвати наступні твори: «Козацька мадонна» (1956) (Опанас Заливаха, 2025: 29), «Козацькому роду нема переводу» (1979) (Опанас Заливаха, 2025: 66), «Муза» (1984) (Опанас Заливаха, 2025: 93). У них він гармонійно вписує то козака-бандуриста замість Христа у медальйон сюжету «Козацька мадонна», який є парафразом іконографічного типу «Богородиця Знамення». Цей сюжет походить від пророцтва Ісаї: «Тому Господь Сам дасть вам знамення: ось Діва в утробі зачне, і народить Сина...» (Іс. 7:14) й символізує момент Боготілення – таїнство того, як Бог стає людиною. Митець символічно замінює дійових осіб сюжету, тому з лона Козацької мадонни народжується герой – Козак, який у майбутньому завоює Україні незалежність. Для твору «Козацькому роду нема переводу» у тему подвигу українського лицаря-козака він вводить символічний кущ калини. Гілля куща плавною дугою нахилиється до сидячої постаті козака, він тримається за рану правою рукою, а три червоні кетяги калини зверху вказують на пролиту кров та символізують безсмертність козацького роду. Загалом у творах Заливахи образ Козака Мамаю або ж Козака-бандуриста втрачає звичну канонічність. Автор сміливо поєднує його з іншими елементами, які роблять його образ значущим у контексті національних наративів через символічне переосмислення сюжету.

Художник неодноразово фольклоризує християнські образи шляхом нових символів, стилістик живописної мови («Гуцульська Покрова», «Свята Ольга», «Пантократор») (Дундяк, 2019: 303) й таким чином він намагається українізувати християнство, зробити його більш доступним для розуміння пересічного українця. Найчастіше він це робить через одяг, адже його святі вбрані у вишиванки.

У цій розвідці зосередимо свою увагу на представленні у творчості митця національного

герба – тризуба, який був заборонений у СРСР, а його використання та зберігання на різних носіях каралося ув'язненням. Зокрема зосередимося на творах графіки, Зауважимо також, що техніки графіки митця різні – замальовки кульковою ручкою, композиції фломастером, ліногравюри, малюнки тушшю тощо.

Слід вказати також, що ліногравюру Заливаха опанував ще у роки навчання, а замальовки кольоровими кульковими ручками та фломастерами стали для нього способом виражати творчі задуми в час перебування у в'язниці.

Неодноразово митець використовує у радянський час та у роки початку української незалежності символіку прапора та герба. Ці символи є найважливішими для національної української айдентики, мають давню історію та сьогодні є офіційною системою візуальних та змістовних знаків, що формують образ держави як всередині країни, так і на міжнародній арені. Так тризуб на жовто-блакитному фоні додає митець за спину козака у живописному творі «Козак Мамай. Незалежність» (2000-ні). Він вміщує цей символ на розгорнутий сувій, як козацьку грамоту яка вирішена жовто-блакитними кольорами. Тут варто вказати, що поєднання блакитного та жовтого неодноразово у різних варіаціях є композиційними центрами або ж додатковими виражальними засобами його полотен. Як приклад назвемо полотно «Воля» (2001) у якій від світлоносної кулі розходяться жовто-блакитні промені, які утворюють символічний козацький хрест.

Живописне полотно «Тризуб» 80-их рр. демонструє глядачу український герб у червоному колі (Опанас Заливаха, 2025: 168), а сам тризуб вирішує через кольори національного прапора. Подібний, але маленький, тризуб у колі демонструє твір «Піднесення» (1996) (Опанас Заливаха, 2025: 193). Ця робота виконана вже у час відновлення української незалежності, композиційно тут домінують типові для митця кольорові вертикалі, а головна увага глядача одразу піднімається вгору до тризубу, як символу національної гідності.

Тому в творах малої графіки, які стали вагомою частиною у його творчому доробку в період перебування у тюрмі й після неї, ми неодноразово можемо зустріти символіку тризуба. Так еклібриси С. Білоконя (Опанас Заливаха, 2003: 24), Народного руху України (НРУ) Франківщини (Дундяк, 2025: 26) та інші містять виразний силует герба. Цим митець намагався показати, що метою діяльності НРУ є незалежна українська держава.

Л. Семікіна, мисткиня, подруга О. Заливахи, зазначає, що для нього загалом характерною є

повна розробка, створення образу, ідеї, а ідея ця – утвердження України, її апостолів, її народу (Семикіна, 2017: 176). Тому у екслібрисах конкретних персоналій він увиразнював через символіку тризуба їх політичні погляди й своєрідно візуалізував національно свідому громадянську позицію таких осіб.

Не мешу увагу символу державності митець приділяв у листівках. Їх він виконав доволі багато, тому у його творчому доробку вони посідають достойне місце серед творів малої графіки. Технічно вони виконані по-різному й серед них є як лінорити, так і виконані фарбами й фломастерами. У авторських листівках митця також неодноразово використано символ тризубу. Зокрема, ще у 1965 р. на листівці-привітанні на весілля М. Кухтяк (Дундяк, 2025: 38), зобразив у колі тризуб. Це було відважним кроком, у радянські часи, тому ця листівка згодом стала одним з елементів звинувачення митця у антирадянській діяльності й оприлюднена у матеріалах його справи з архівів КДБ.

Неодноразово Заливаха виходить за межі традиційної символіки у новорічних та різдвяних привітальних листівках, він намагається увиразнити за допомогою національної айдентики сутнісні проблеми української державності. У цих листівках привітаннях з різдвяними святами митець також неодноразово вплітає тризуб у загальну канву сюжету. Герб замість виблиемської зорі, у зображенні сцени Різдва листівки кінця 80-их рр. (Дундяк, 2025: 89), вказує на те, що митець не лише мріє про державну незалежність, а й закликає респондентів до активної праці для того, аби це сталося й символічно «народилася Україна». Пізніше новорічне привітання (1995) також містить цей символ у складному силуеті виблиемської зорі (Дундяк, 2025: 108).

Поєднання іконографічного сюжету Знамення й національних символів у новорічних привітаннях є сміливим способом митця нагадати адресатам відоме гаслом в українській національно-релігійній традиції «Бог і Україна».

Художник символічно вміщує тризуб у сьайві, у в новорічній листівці (1991) (Дундяк, 2025: 98). Німб Богородиці Знамення вверху прикрашений тризубом як символом відродження української незалежності. Він вміщує український герб як пророцтво про майбутню, таку бажану, незалежність у цьому році.

Не менш велично Заливаха трактує образ Богородиці Знамення у великодній листівці (1992): «... яка багата на символи і це не дивно, адже після проголошення української незалежності минуло лише пів року. Митця переповнювало піднесення,

яке найперше висловлене в написах: “Христос воскрес! Воскресла Україна! Веселих свят!”. Підтримано цей настрій у постаті Богородиці Покрови. Вона тримає омофор, складений із колосся пшениці, а Христа одягнуто в гетьманський одяг (шапка прикрашена тризубом), він тримає булаву та книгу» (Дундяк, 2025: 60). Перевтілення Христа в українського гетьмана, використання національної та козацької символіки підкреслюють у цій листівці піднесений настрій. Митець у черговий раз поєднує символіку часів козаччини так і державну айдентика, що вказують на символічне злиття їх у його творчому трактуванні системи візуального представлення національної ідентичності.

Неодноразово художник займався оформленням журналів та книг й також намагався їх максимально українізувати. Представлення тризуба, як національного символу, у вигляді силуету птаха ми можемо бачити на зображенні ліногравюри для обкладинки видання «Український вісник» 1988 р. Загалом це видання було позацензурним періодичним суспільно-політичним неофіційним часописом, який було засновано у Львові радянські часи. Журнал був ініційований Українською гельсінською спілкою, ставив собі за мету вміщувати інформацію про порушення свободи слова та прав людини у СРСР, становище українських політв'язнів, про політичні репресії в Україні, акції протесту тощо. Тому не дивно, що Заливаха робить декілька обкладинок для нього, адже авторами у виданні були його побратими І. Дзюба, В. Мороз, Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Сокульський, В. Стус та інші.

Ця обкладинка-лінорит присвячена тисячоліттю хрещення України. У центральному крузі напис «Український вісник» та силует хреста куди вміщено дати 988 р. та 1988 р., внизу картуш з написом Київ-Львів та місцем для номера журналу. Вгорі напис «Тисячоріччя хрещення України, а посередині зображення птаха, який летить головою вниз до центру зображення. Птах творить виразний силует, що цілком нагадує тризуб. Таке «шифрування» цього національного знаку може бути обумовленим часом створення цієї ліногравюри, адже, незважаючи на процеси Перебудови у СРСР, кримінальну відповідальність ніхто ще тоді не скасовував. Загалом графічні твори Заливахи з використанням символу тризуба мають складну композицію однак виразні за вирішенням як образів так і самого герба.

Висновок. Творчість О. Заливахи є особливим прикладом гармонійного поєднання традицій та новаторства у складні часи другої

половини ХХ ст. Автор неодноразово інтерпретує національну символіку, зокрема тризуб та національний прапор, через включення у твори фольклорної, релігійної, історико-патріотичної тематики, які демонструють, що мистецтво може зберігати свою культурну та національну ідентичність всупереч складним викликам часу радянської доби. Його роботи з використанням національної айдентики відкривали у той час нові горизонти для українського образотворчого мистецтва, роблячи його актуальним. Включення національних мотивів та символіки у сюжети графічних творів ставали формотворчою підставою для створення глибоких мистецьких образів, які по-сучасному переосмислюють українську культурну спадщину на відміну від численної графіки соцреалізму. Графічні твори О. Заливахи з національною айдентикою мають зазвичай складні

композиції. Більшість творів поєднує символіку часів козаччини або традиційну релігійну іконографію з національною символікою, що посилює символічне трактування системи візуального представлення національної ідентичності. Митець об'єднує національний зміст символу з загальноприйнятими у мистецтві (вифлиемська-зірка й тризуб, Богородиця знамення і тризуб, птах-тризуб).

Такі поєднання підсилюють значення змісту символу. Використані митцем образи зберігають графічну виразність та часто мають оригінальне шрифтове вирішення тексту. Ці твори дають можливість глибоко осмислити значення інтелектуальної та мистецької спадщини України, але й відкривають нові сенси для сучасного глядача, увиразнюють його власну національну громадянську позицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дундяк І. Українське церковне малярство другої половини ХХ – початку ХХІ століть (особливості функціонування, збереження, трансформації та відродження). Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника» 2019. 404, [43] с. : іл.
2. Дундяк І. Авторські листівки Заливахи. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2025. 122 с.
3. Мисюга Б. Кривавий птах. *Опанас Заливаха*. Київ: Смолоскип, 2003. С. 20-28.
4. Опанас Заливаха. Альбом. Київ: Смолоскип, 2003. 160 с.
5. Опанас Заливаха. Альбом. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2025. 272 с.
6. Семикіна Л. Щастя. *Дзвонар*. Харків: Права людини, 2017. С. 178.

REFERENCES

1. Dundyak I. (2019) Ukrainske tserkovne maliarstvo druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolit (osoblyvosti funktsionuvannia, zberezhenntia, transformatsii ta vidrodzhennia). [Ukrainian Church Painting of the Second Half of the 20th – Early 21st Centuries (Features of Functioning, Preservation, Transformation, and Revival)] Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. Vasylia Stefanyka». 404. [43]. [in Ukrainian].
2. Dundyak I. (2025) Avtorski lystivky Zalyvakhy. [Zalyvakha's Original Postcards]. Ivano-Frankivsk: Lileia NV. 122. [in Ukrainian].
3. Mysiuha B. (2003) Kryvavyy ptakh. [The Bloody Bird]. Opanas Zalyvakha. Kyiv: Smoloskyp. 20–28. [in Ukrainian].
4. Opanas Zalyvakha. Albom. (2003). [Opanas Zalyvakha. Album]. Kyiv: Smoloskyp. 160. [in Ukrainian].
5. Opanas Zalyvakha. Albom. (2025). [Opanas Zalyvakha. Album]. Ivano-Frankivsk: Lileia NV. 272. [in Ukrainian].
6. Semykina L. (2017) Shchastia. [Happiness]. Dzvonar. Kharkiv: Prava liudyny. 178. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

